

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

### Una cosina prima que viatja en un cotxe car.

Transcripció (revisada) de la lliçó Inaugural del curs 2013-2014  
impartida part de Màrius Serra

Bon dia i bona hora a tothom. Anem a engegar discretament un d'aquests dispositius a l'iphone que d'aquí 42 minuts exactament farà sonar un ànec, que voldrà dir que hem fet l'ànec. Que en català vol dir que acabem, que morim. Abans de començar aquests falsos amics diguem, que us podeu trobar els que vulgueu engegar la via de la traducció, és a dir, per la reescriptura, intentarem veure, dir-vos que això de ser *Verbívor* i de viure al país de *Verbàlia* és molt més estès del que podria semblar, i tampoc és dolent, però que hi ha molta feina per fer. Ja que som en un àmbit acadèmic, amb el senyor rector i la senyora degana, dir-vos que he rebut aquest matí una llista de distribució de gent *verbívora* que està amb l'orella sempre parada. Ho envia un escriptor de viatges, que es diu Raimon Portell i ho ha sentit a l'escola en una classe de batxillerat de l'Hospitalet de Llobregat. A la classe de llengua estan parlant de paraules compostes amb guió que poden anar juntes o separades i en sent un que diu: *¿Vicerector, qué es un vicerector?*. I l'altre li respon: *vicerector era ese dinosaurio que corría tanto*. Dit sens cap mena d'animadversió, perquè veieu que el món de la llengua sempre ens porta moltes sorpreses.

Quan jo us parlava, en el títol, d'aquesta cosina prima que anava en cotxe car, suposo que algú de vosaltres ja ha detectat que aquí hi havia unes parelles de paraules que eren sinònimes en llengües diferents. Perquè una *cosina* en català és una *prima* en castellà i un *cotxe* en català és un *car* en anglès. Però tanmateix tant *prima* com *car* en català volen dir una altra cosa. Això succeeix entre totes les llengües. Afortunadament, hi ha porositat interlingüística, en algun cas atzarosa, no pas etimològica. És a dir, no prové del coneixement i l'evolució, sinó de l'atzar. Aquest és un dels primers falsos amics amb els quals ha de combatre una persona que es vulgui dedicar a la traducció. Adonar-se que moltes vegades hi ha paraules que li rebotaran. Els clàssics falsos amics, que ben segur que estudeu a les aules, són típics. En portuguès dir *pernil* és dir *presunto*, que sembla un adjectiu castellà, però *presunto jamón*, vindria a ser un *pernil presumpte*. A Brasil tothom vol *ligar*, que és una cosa molt bonica quan arribes volen *ligar* amb tu però *ligar* amb portuguès brasiler vol dir *trucar per telèfon*. Lamento decebre-us així d'entrada. La *burra* italiana és la *mantega*... i n'hi ha de molt subtils, que ens poden portar a situacions de gran incomprensió. Si un italià

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

et diu: *sicuramente*, t'està dient que és segur que vindrà, si tu el convides. Mentre que si vosaltres em convideu a mi i us dic que segurament vindré, tots sabeu que és un adverbi que potser no assegura gaire la meva presència.

Per tant, aquestes subtileses fan que, per exemple, en un dels primers exemples que us vull posar, l'any 2001 quan Stephen King, que és un novel·lista de terror, va publicar la seva última novel·la, que es deia, *Everything is eventual*, en castellà va sortir amb el títol *Todo es eventual*, mentre que en català va sortir com *Tot és definitiu*. Clar, era el 2003 i aquí havia de començar el tripartit i tothom especulava sobre el futur de la política i deia: *però és eventual o és definitiu això?* A mi allò em va interessar molt. La traducció castellana és literal, i per tant, aparentment seria la més ajustada, perquè *eventual* no vol pas dir *definitiu* en anglès. Però resulta que calia llegir la novel·la, calia que hi hagués un traductor literari, que hi hagués algú que li donés més d'una volta, perquè el protagonista de la novel·la era un adolescent que en el seu idiolecte, en la seva manera de parlar, tenia el costum de dir, molt sovint: *everything is eventual* quan, per context, podríem entendre algun adolescent del nostra àmbit digués: *això és súperguai* o *això és total, tio* o probablement *definitiu*. *Aquesta faldilla és definitiva, (eventual)*. Bé, clar, en aquell context traduir *eventual* per *eventual* era un error. Dic el pecat i no el pecador, ni qui ho va traduir ni l'editorial on va sortir. I en canvi, traduir la contra, que era *definitiu*, probablement va ser un encert. Això demostra que aquesta bonica professió de traductor que alguns de vosaltres deveu tenir al cap és imprescindible. Per més avenços tecnològics que permeten parlar de la traducció automàtica i fan que des d'una òptica estrictament de carrer, la gent es pensi que ara, amb *Google Translator*, es toca un botó i tot tira. El que cal i caldrà sempre és criteri.

Un traductor és un escriptor, un escriptor que en el moment que tradueix, no té la responsabilitat final de l'autoria del text. És a dir, no se'n responsabilitza, ell mateix s'autoatorga un paper d'intermediari, però en el seu treball textual és un escriptor amb tots els ets i uts. De fet, escriure és traduir, traduir des del pensament, des de la formació lingüística d'allò que volem narrar i passar-ho a l'escriptura. La llengua és traïdora. Les llengües són com el mar per als mariners. De manera que cal acostar-s'hi amb molta humilitat perquè el més segur és que quan llegim un text no en capim tot el missatge.

Us posaré algun exemple radical de traducció de joc verbal de la meva experiència com a traductor, per veure a quin tipus de problemes et pots enfrontar. Jo he traduït els germans Marx, que són l'única part del marxisme amb la qual tothom està d'acord. Groucho, Chico i Harpo, el seu humor absurd va ser mundialment celebrat, escrit en anglès i moltes vegades traduït d'aquella

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

manera. La meua experiència adolescent de veure les pel·lícules traduïdes al castellà a la *Sesión de tarde* de la Televisión Española em va portar a creure que jo no tenia prou sentit de l'humor. I és que moltes vegades la traducció era literal. Jo no entenia quina gràcia podia tenir. Un exemple: Groucho afirma, amb una frase d'aquelles que deixava anar: *I'd horse whip you if I had a horse!*. És a dir: *si tingués un cavall, et fuetejaria*. Diguem que molta gràcia no fa, ja veig com rieu ara mateix, però potser haureu detectat que juga amb les paraules. Perquè en anglès existeix el verb *horsewhip*, que vol dir *fuetejar*, i que porta el cavall incorporat en la seva pròpia formació. Llavors l'humor, el gag, vindria a ser que no ho puc fer perquè no tinc un cavall. Clar, davant d'això, has de buscar una estratègia, la traducció literal és un frau (en català, que en alemany ja seria una senyora tipus Merkel), però és un frau, i per tant, has de buscar alguna estratègia. Quina? Home, en aquest cas us el poso perquè aquest és fàcil de resoldre. Tenim diversos verbs violents en català que ens porten a un aliment. Començant pel fuet, fuetejar i fuet. Però també tenim atonyinar i tonyina, estomacar i tomàquet. Fins i tot estossinar i *tocino*, si m'apureu una mica, tot i que *tocino* no sigui normatiu. Jo vaig adoptar una solució que em va satisfer com a traductor, en el sentit que havia reproduït el mecanisme. Una altra cosa és que després sigui més afortunada o menys, que vaig dir: *t'atonyinaria ben fort si tingués una tonyina a mà*. Que intentava reproduir el mateix que ell jugava amb el *horse*. Aquest és un que des de l'òptica de la traducció, l'única idea clara és que cal reproduir el mecanisme per intentar provocar el mateix afecte que provocava el text original, i a aquí ens en sortim relativament amb nota. Però n'hi ha un altre que ha arribat a portar títol de llibres que parlen sobre l'humor dels Marx, que és una escena en la qual Groucho acaba d'invertir en unes grans plantacions i va per tot arreu amb el seu puro amunt i avall, seguit pel Chico i diu: *aquí hi posaria això i aquí hi posaria allò*. Arriba un moment que diu: *i aquí hi posarem un pont*. I ell en diu *a viaduct*. Un viaducte, un petit viaducte. I el Chico, que està al seu costat, diu: *a via duck, why a duck?* Per què un ànec? I el Groucho diu: *yeah, a viaduct!, yes, but why a duck?* I així es poden estar entre sis o set minuts de l'escena. Amb la qual cosa, la situació còmica va creixent d'intensitat, però tu estàs mort com a traductor, ets mort. Com pots reunir un viaducte amb un ànec? Clar, les pel·lícules que jo veia de jove deien: *y aquí pondremos un viaducto, y ¿por qué un pato?*. No, un viaducto, y ¿por qué un pato?. I jo devia pensar, coi aquests tios estan molt malament o jo no hi arribo. I això era l'humor dels Marx, però clar, venia d'aquí. Davant d'això, un traductor té diverses alternatives, excloent la del suïcidi, que aquesta l'hem d'excloure sempre, hem de ser positius. Però una d'elles és fer una traducció literal i passar la pilota al lector o a l'oient en aquest cas, com dient, ja t'apanyaràs, tu ja riuràs o ja diràs: ui, quin teatre de l'absurd més absurd, no?

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

Un altre és fer una cosa, que jo, seguint el mestratge del Joaquim Mallafré que amb un text sobre la traducció que és deia *Llengua de tribu, llengua de polis*, que va publicar a Quaderns Crema, deia: *heu d'évitar, sempre que sigui possible, el virus N.D.T*, que és nota del traductor. Un text amb un asterisc que normalment comença:, *això és un joc de paraules intraduïble que...* Estàs mostrant la teva impotència com a traductor. O bé, de vegades, la teva petulància perquè hi acabes afegint més elements dels necessaris com volent dir: jo hi entenc molt d'aquesta cultura allunyada i, mira, ara jo t'ho explicaré. Estàs perdent el teu paper d'intermediari, t'estàs posant en primer pla, estàs interrompent la lectura. Només si és una edició crítica has d'explicar, has de glossar, però si fas una traducció literària el que has de fer és que el text flueixi.

Per tant, si evitem el suïcidi, naturalment, la N.D.T i la traducció literal, què ens queda? Doncs ens queda buscar-nos la vida, arromangar-nos i intentar reproduir el mecanisme. Jo ara us explicaré com me'n vaig sortir d'aquesta tot i que si m'hagués de puntuar del 0 al 10 em posaria un 3 o 3 i mig. Però la meua consciència de traductor va quedar satisfeta. Sinó potser em diria Màrius Marx, aniria amb bigoti i faria pel·lícules, vull dir, que de Groucho Marx n'hi va haver un. Però en tot cas, el viaducte el vaig transformar en un pont. I aleshores, feia que el Groucho digués: *bé i aquí hi farem això i aquí hi farem allò i aquí hi farem un jardí amb pont i tot*, i a llavors el Chico no l'entenia i deia: *amb poni? Per què amb poni? Perquè no a cavall també?* Agafant el poni com a cavall petit. Ja veig que no us fa gens de gràcia. Ja ho entenc, no sóc Groucho Marx, però reproduïa aquell lligam d'un animal, un *duck* i un *viaducte* i per tant era un *pont* i un *poni!* Escolteu, més no se us pot demanar com a traductors. I a mi tampoc, espero. Però menys, tampoc.

Els falsos amics tenen moltes vies diverses d'entrar. Per exemple, el mateix Groucho afirmava ser l'únic dels germans que no distingia entre una *eight note from a bank note*. Una *eight note* és una octava i una *bank note* és un bitllet. Aquí, *note* era un doble sentit que potser amb bitllet no ho tenies. Per tant, una altra de les solucions és fer un dos per un, és a dir, multiplicar i posar, per exemple, *jo era l'únic que no sabia distingir una octava d'una novena i davant d'un sol sostingut demanava una ombrel·la*. Això és el que vaig posar jo. És a dir, d'un joc de paraules, *note*, com a nota i com a bitllet, vaig fer-ne dos: ek que parlava de l'octava i la novena (una pregària) i en canvi el sol sostingut podia ser la nota o podia ser el sol i per això l'ombrel·la. No vaig trobar mai cap doble sentit únic, però en vaig afegir dos. És això traïr el text? No, això és traduir-lo. El famós joc de paraules del *traduttore traditore...* Atenció perquè de vegades per ser fidel cal intentar reproduir el mecanisme o fer-lo més llarg.

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

Un altre aspecte, i això ja no són falsos amics sinó una mica la filosofia de la traducció, són les referències culturals. Per exemple, de Woody Allen es va traduir al català un text que es va dir *Desplomats*, el qual també era de caire irònic, juganer, amb uns articles bastant divertits en els quals el traductor va decidir que en un moment en el qual el Woody Allen feia una broma d'uns barris jueus de Nova York, ell feia que els protagonistes ballessin sardanes a la Plaça Sant Jaume, però clar, aquest text el firmava Woody Allen, que en aquella època probablement no havia estat mai a la Plaça Sant Jaume, i ara no sé si tampoc gaire. Això grinyolava totalment, perquè aquest tipus de transgressions s'han de vigilar moltíssim.

Continuo amb els Marx que és d'on he pouat avui els exemples. Hi ha casos que són de caire universal o extrapolables i que no grinyolarien. Quan el Groucho fa servir les tisores, *scissors*, i salta o juga amb una paròdia d'un títol de Shakespeare que és Juli Cèsar, o sigui Julius Scissors. De les tisores passa a Juli Cèsar. Home, aquí, diguem, una adaptació possible és fer servir un altre títol de Shakespeare, que, en el nostre cas coneixem *El vostre gust* que va ser representat. *Tallarem al vostre gust* i jugues amb el vostre gust. Aquí te'n vas d'una obra a una altra, no te'n vas del mateix sistema de referents i, en general, entenc que és una transgressió raonable. En un altre cas, Groucho parla d'una suite al tercer pis, una suite entesa com una habitació d'hotel guapa i el Chico ha entès una sueca (*a swede*), i s'emociona molt, perquè diu: tens *una sueca que t'espera al tercer pis*, i era una suite. I llavors el Chico fent broma de tot això diu: *no, saps què? Prefereixo una polca al soterrani*. Una polca entesa també com una polonesa. Davant d'això, pots jugar amb les habitacions d'hotel o amb les sueques o amb les poloneses, o pots anar a buscar algun altre referent, però et pots permetre transgredir les nacionalitats i, per exemple, parlar de fineses, enteses com a detall o el cas de la polca que ens servia igual com a la polonesa, que és una música de Chopin, posem pel cas. Per tant, tot el tipus de transgressions que provenen dels falsos amics o els referents culturals han de ser sempre aproximats amb un aire de respecte, però no de respecte reverencial per la literalitat, sinó de respecte per la versemblança i l'efecte que provoca al text.

El joc interlingüístic és interminable, durant molts anys, quan vaig acabar filologia anglesa, rebia anglosaxons que em venien a veure a Barcelona i em demanaven sempre, i a mi em descol·locava moltíssim: *escolta, aquí a Barcelona els cementiris són molt importants?* I jo deia: *home, què vols que et digui, no sé, quina guia t'has llegit tu ara. No, és que he passat pel centre de Barcelona i està ple d'autobusos blaus, uns dels quals van a l'aeroport: airport bus, i n'hi ha uns altres que van al cementiri*. I jo deia: *al centre de Barcelona autobusos al*

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

*cementiri? Sí, sí, molts! Fins que m'hi vaig acostar un dia i ho vaig entendre. En aquella època, hi havia uns autobusos encarats al turisme que estaven tots en anglès: Welcome to Barcelona, Barcelona Shopping Line, perquè es veiés de què es tractava, i l'única cosa que deien en català era el nom: Tomb Bus, autobús per anar a fer el tomb. I acte seguit tots els meus amics anglòfons deduien que aquell era l'autobús que et porta al cementiri perquè *tomb bus*, en un entorn anglòfon, et fa pensar en el bus que et porta a la tomba. La cosa es complicava quan me'ls enduia a passejar i agafava la carretera cap a Puigcerdà i passava per davant d'un restaurant, en el qual no m'he aturat mai però sempre l'explico i és com si li fes propaganda, un restaurant d'aquells de cuina catalana que fan brasa, molt poc elaborats però que hi pots anar si vens d'una vaga de fam, posem pel cas, ja veus que demanaràs una mica de xai i et posaran un xai sencer a la brasa, i amb el nom ja paga. Es diu Can Fart, que vol dir, en català, tip. Clar, jo sempre passava per allà amb aquests meus amics anglosaxons o anglòfons i em deien: escolta, els catalans teniu algun costum especial havent dinat? I jo pensava: home, si ens ha agradat felicitem al cuiner o la cuinera. No, no, però sabut és que... perquè eren gent educada. Sabut és que en el món àrab, si t'ha agradat molt un àpat, per demostrar-ho, havent dinat has de fer el rotet, és que els catalans teniu algun costum...I jo, al final, vaig entendre-ho, perquè no cal que us digui que per a un anglosaxó veure un restaurant que es diu Can Fart, can ho sap tothom, espero, en aquesta facultat i més després d'Obama i el seu Yes we can!, vol dir pots, però fart, per si algú encara no ho sabia, en anglès vol dir, tirar-se pets. Vol dir que ells passaven per allà i veien: Restaurant-Et-Pots-Tirar-Pets i deduien que aquí hi havia un costum, i com que era gent il·lustrada que s'interessava per la cultura d'aquest país, deien: yes because we know that Catalan culture is quite scatological, because caganer de pessebre, caga tió... i t'anaven dient coses i deies: sí, però para el carro, can fart, no.*

Aquest tipus de confusions són píndoles de felicitat per a qualsevol ésser que li agradi i que visqui atent per descobrir tots els matisos de la llengua, però alhora són un gran trencaglaços. No un vaixell, sinó una bona manera d'entrar en contacte amb gent d'altres cultures, d'altres llengües, d'altres tradicions amb qui, de vegades, costa trobar aquells punts d'intersecció. Normalment, si són coses obscenes millor, fa com relativament gràcia descobrir que aquella paraula que per a tu és tan quotidiana per un altre resulta xocant. I en aquest sentit us en podria dir moltíssimes i segur que en la vostra futura vida professional en descobrireu i en gaudireu moltíssim, però jo l'última que em té impactat és una que em van escriure l'altre dia un grup de catalans que havia anat a l'Àfrica de vacances i havia portat una música del Lluís Llach, i posaven en Lluís Llach i entre totes les cançons sonava l'Estaca. Intento posar-vos en context perquè ja

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

adverteixo que anem cap a l'obscuritat en seu acadèmica. Suposo que tots coneixeu com fa la tornada: *segur que tomba, tomba, tomba*. Resulta que *tomba* en swahili és una forma verbal que exhorta a *cardar*. *Tomba* en swahili vol dir això, de manera que cada cop que els conductors de la furgoneta sentien la veu abrindada de Lluís Llach cantant, es fotien a riure sempre, amb gran incomprensió per part dels catalans que anaven allà, fins que van posar en comú, oralment, els seus respectius coneixements lingüístics, i a llavors en van sortir una llista interminable de sorpreses que venen del swahili: *saba* vol dir *set*, *ruca* vol dir *volar*, ser molt ruca vol dir que voleu, etc, etc. i en van fer una llista que me la van enviar i em van deixar absolutament fascinat.

Les confusions, en general, de les males traduccions o dels errors componen gairebé un gènere per ells mateixos. Avui en dia, abans us ho he dit, podem parlar gairebé, amb ironia, del virus Google Translator, que és un virus generalitzat que podeu trobar pertot, però és un virus del qual n'hem d'extreure una conclusió. La conclusió clara és que tots els avenços en traducció automàtica i digitals, són molt benvinguts, són fonamentals i són uns companys de viatge excel·lents per a qualsevol pràctica traductora. Però sempre hi ha d'haver la figura de la persona que tradueix, que és la que té el criteri com per afinar i refinar aquelles eines i aprofitar-se'n. És a dir, són crosses, no substituïts. Aquest és un fet que genera situacions molt àmplies, molt visibles sobretot en les cartes del restaurants, que és un àmbit de gran plaer verbívor. Hi ha un plaer previ a la ingesta dels aliments que és llegir-se la carta en les seves traduccions diverses. Per exemple, a prop de la Boqueria, amb un grup d'editors estrangers, vaig trobar que una editora anglosaxona em deia: *això, escolta jo vull això però aquí a les postres que diu typical Catalan, què és això que diu Money and Killed? I jo: money and killed? Unes postres typical Catalan? Vaig anar-ho a buscar i era Mel i mató. Mel que és honey, la h ja l'havien passada amb m. Però clar, killed és lo mató en castellà, és a dir, el passat del verb matar en anglès. La cosa es va complicar quan una altra editora anglesa d'una edat ja avançada, la vaig veure molt esverada perquè volia rap a la marinera i es va trobar a la carta, a la versió anglesa: *rape*, que ja ho havien deixat directament en castellà, *in the fisherman's way*. Si tenim en compte que, en anglès, *rape* vol dir *violar*, aquella senyora va llegir allà un plat que era violació a la manera dels mariners i acte seguit va demanar al cambrer: *escolta, que és molt fort aquest plat o què passa?**

Clar, aquest virus Translator, aquesta mena de fenòmens paranormals que succeeixen, va comportar que la sobretaula fos molt animada i d'allà en va sortir el millor exemple que jo conec, que no ve de cap carta de restaurant i que és d'una pàgina web d'una empresa que estic convençut que tots vosaltres aprecieu i que ara quan digui el seu nom gairebé us aixecareu a fer l'onada, aplaudireu...

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

Telefónica. Telefónica va decidir en el seu moment fer un pas endavant i que la seva pàgina web tingués versió en les quatre llengües oficials d'això que en diuen l'estat espanyol i que no inclou l'asturià: castellà, gallec, euskera i català. En aquella època, encara no posaven el valencià com una llengua diferenciada, no cometien aquesta estultícia, però bé, la qüestió és que vaig clicar el català i em vaig trobar un missatge a tota pàgina que em deia: *Marmitó la icona*. Jo el primer que vaig pensar és que m'havia equivocat de botó i que havia anat a euskera. Però de seguida vaig veure, *marmitó*, això em sona a l'Astèrix, la marmita, una paraula que jo no havia vist però em portava cap a la cuina. En efecte, vaig anar al diccionari, que és el que s'ha de fer en aquests casos, sempre, i més ara que teniu el DIEC en aplicació de mòbil, no teniu perdó de Déu si no el consulteu, com tots els diccionaris. I vaig buscar *marmitó*, *ajudant de cuina*. En efecte, i ara, algú de la sala em pot dir com es diu en castellà ajudant de cuina? *Pinche, pinche el icono, marmitó la icona*. Què vol dir això? Vol dir una traducció mecànica no revisada per ningú que tingués criteri, que s'ho mirés. Aquest és un tipus d'error de l'era digital, nou, però no és que li haguem de carregar els neulers a l'era digital. És a dir, aquest tipus de confusions, aquest tipus de falses traduccions per no donar-li la importància imprescindible que té el fet de traduir, de transliterar, de reescriure, ha passat sempre i jo us en porto un exemple preanalògic perquè no us penséssiu que tindria raó qui carregués els neulers a les màquines i els motors de traducció automàtica.

Per exemple, les plomes Parker, als anys 80, van cometre un nyap memorable en una campanya de publicitat al traduir de l'anglès al castellà a Mèxic. L'anunci, que us llegiré primer en anglès, feia certa èmfasi en la novetat que les plomes aquelles que inventaven eren tan bones com un bolígraf perquè no gotejaven. Deia: *It won't leak in your pocket and embarrass you*. És a dir, no et gotejaran a la butxaca i, per tant, no et molestaran, no et tacaran. Els mexicans, que no devien contractar cap traductor, sinó que van dir: *no, yo ya me entero*, van posar literalment: *no gotearán en el bolsillo ni le embarazarán*. De manera que jo m'imagino les pobres mexicanes dels anys 80 mirant-se aquella ploma amb uns ulls de dir: *a veure, aquests nord-americans per què fan servir les plomes concretament?*

L'any 92, a la Universitat de Santiago de Xile, quatre professors del departament de la Pontifícia, la Universidad Católica de Xile, van publicar un llibre excel·lent que es diu *El error en traducción* i que taxonomitzava el tipus d'errors, tots ells previs a l'entrada d'Internet, i, per tant, ara podeu veure com, en alguns casos, aquest tipus d'error ve del descuit però no sempre de no entendre tot el sentit. Expressions tan perfectes com: *els cinc continents són quatre: Europa, Àsia i Àfrica*. Això que sembla un acudit d'Eugenio, estava en un llibre de text. O bé, la



## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

*banya esquerra de l'unicorni és negra*. L'esquerra? Unicorni, uni-corni. És clar, aquest tipus són errors de producció lingüística. Davant d'errors així, el traductor què fa? Doncs tenim una solució, va entre parèntesis i diu *sic*. Això és error de transcripció, això és carregar-li els neulers a l'escriptor. Tenim una altra manera que és esmenar-lo. Depèn de l'emissor, si l'emissor és algú que va de setciències, que és del món públic i a sobre vol ser molt intel·ligent, jo optaria pel *sic*. *La banya de l'unicorni és negra, va dir el ministre...* Podríem fer un joc, pronuncieu *mentira* com aquells joc que fem amb només una vocal: *amb la a, mantara; amb la e mentere; amb la i mintiri; i amb la o...* jo si aquest senyor, que acabeu de dir vosaltres, que no l'he pas dit jo, si aquest senyor fa en un text que la banya esquerra de l'unicorni és negra, jo ho tradueixo tal qual. Hi poso *sic* i li carrego els neulers. Evidentment, això és una broma, perquè tot traductor ha d'aixecar el dit si detecta un error d'aquests flagrants. Els errors poden ser de sentit parcial, de sentit total o de contrasentit. És obvi que un traductor no pot rentar-se les mans i fer com una conya marinera i dir: *no, jo això no ho faig*.

De tota manera, el pitjor fals amic d'un traductor és el mateix traductor. El mateix traductor, de vegades, empès per les circumstàncies, comença a traduir un text, posem pel cas, un text literari, per la primera pàgina sense haver llegit l'última. La qual cosa vol dir que encara ni tan sols coneix l'abast de tot un text i ell ja està anant per feina. Això és un gran error. És veritat que el mercat laboral empeny cap a aquests grans errors, lamentablement. Un traductor hauria d'estar pagat al mateix nivell que un estudiós. És a dir, hauria de tenir la mateixa capacitat de dedicació de temps a un text que ha de traduir com per conèixer-ne el context, igual com un estudiós que n'hagi d'escriure un estudi, que no se li acudiria començar a escriure l'estudi sense haver llegit tot el text que ha d'estudiar. Lamentablement, hi ha moltes pràctiques professionals, que són per abans d'ahir... Quan arribeu al món laboral potser descobrireu que el principi físic del temps és fals, la relativitat, Einstein ja va tenir una gran visió i descobrireu que demà i ahir són sinònims i aleshores, moltes vegades el què succeeix és que aquest mateix traductor no es respecta a ell mateix com a traductor. I aleshores cau, o pot arribar a caure en errors d'aquest tipus que podríem demostrar d'una manera flagrant que són equivocacions.

En el cas de la traducció no literària el traductor ha de sortir a la coberta del llibre. Nosaltres hem llegit tota la literatura russa, per dir un exemple, gràcies a les traduccions, i és per dir una literatura que ha tingut molt de pes. Tota la tradició japonesa que ens està venint ara, amb *Murakami* al capdavant, la majoria ho llegim gràcies a que hi ha uns intermediaris. Llegir implica traduir, llegir ja és descodificar, desxifrar i aleshores, el següent pas, que és el de l'escriptura, ja és una implicació gairebé del mateix rang que el de l'autoria. Amb

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

l'única diferència que tu no ets el responsable final penal del que diu aquell text perquè ets un intermediari. Però el teu procediment textual és exactament el mateix. Per tant, en definitiva, la traducció, i tots els seus falsos amics que pugueu trobar, és una activitat de risc de patinatge en la qual cal, de vegades, esbrinar, descobrir qüestions del text que poden arribar a ser ocultes a la major part del mortals. I en casos extrems, ocultes al mateix autor del text. Per què? Això no és esotèric, perquè resulta que cada generació, llegeix i tradueix els clàssics a un idiolecte diferent. Us recordo aquell exemple de l'Stephen King. El que fonamentalment canvia d'una manera més radical, és el llenguatge argòtic. En això tots hi podem estar d'acord. Però el context històric en què són pronunciades o escrites les paraules, emmarquen totalment la lectura.

Jo voldria acabar amb una experiència que em va marcar profundament, una experiència que gairebé podria ser de traducció dins de la meva mateixa llengua. Jo estava escrivint *Verbàlia*, estava començant a codificar tot aquest món dels *verbívors*, a finals dels anys 90, i buscava joc verbal. És a dir, modalitats de jocs de paraules, alguns d'aquests del Groucho Marx, entre d'altres. Els buscava en cinc llengües. Els buscava en català, castellà, anglès, francès i en italià. I aleshores vaig topar amb un dels doble sentits clàssics del castellà del Siglo de Oro que molt probablement alguns de vosaltres coneixereu, perquè és força divulgat, atribuït a Quevedo. A Quevedo, li van atribuir una aposta, Quevedo va dir: *jo sóc capaç de presentar-me davant de la Reina, que era la Reina Isabel, i dir-li que és coixa*. I la Reina Isabel n'era, de coixa. A veure, no és gaire convenient dir-li a ningú que és coix, però si és una Reina encara pitjor. I tots li van dir: i com t'ho faràs? I en Quevedo es va presentar davant de la Reina amb dues flors: un clavell i una rosa i li va deixar anar, segons se li atribueix, una quarteta cèlebre, que li va dir:

*Entre el clavel y la rosa roja, su majestad escoja. y entre la rosa y el clavel, escoja Doña Isabel.*

És a dir, li va dir coixa dues vegades i la va deixar contenta. La dona, òbviament, va triar una flor, entra el verb *escollir*, *escoger*, en castellà, que és un doble sentit, una homofonia de *es coja*. Clar, jo vaig pensar, aquest tio és un crac, però a l'hora de buscar exemples em costava trobar exemples equivalents perquè són intraduïbles, N.D.T, allò que dèiem al principi, nota del traductor, suïcidi? No, busca una alternativa. Llavors vaig trobar un exemple, que és amb el que voldria acabar, perquè em va permetre entendre moltes coses, i sobretot canviar la meva actitud davant de la llengua, davant de l'ús que en fa de la llengua cada generació. I era que en Tisner, l'Avel·lí Artís-Gener, un escriptor català que es va exiliar durant la Guerra Civil a Mèxic, i que va tornar a

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

Catalunya l'any 67. Jo hi vaig tenir una certa relació i em va dir: *escolta, busca a l'Esquella de la Torratxa*, que era una publicació satírica de l'època de la República i anterior, *que em sona que hi havia una quarteta que es fotia amb la Reina Maria Cristina*. La Reina Maria Cristina tenia fama, quan se n'anava lluny de la cort, de buidar ampolles amb una gran generositat d'esperit. La paraula clau aquí és esperit, és a dir, el subtext: la Reina mamava com una *verra!* Però a veure qui era el guapo que li deia borratxa. Doncs bé, després d'un sopar a l'hotel Ritz de Barcelona, en el qual pel que sembla va acabar amb els tovallons enlaire, amb la Reina cantant el Viva el Rey. Després d'aquest sopar, va sortir a *l'Esquella de la Torratxa* una quarteta que deia:

Anit, en el sopar del Ritz,

la Reina no duia ni mantell ni corona.

Però portava mantellina,

i que n'estava de mona!

I d'una manera certament elegant, li venien a dir que estava mona, que havia agafat una mona, que vol dir emborratxar-se, o bé, que anava molt mona, molt arregladeta. I vaig dir: *home, no és tan bo com el de la rosa y el clavel, però ja em serveix perquè hi ha un doble sentit*. Llavors vaig anar, i aquí és on ve el meu ensenyament, que es repeteix, perquè és una qüestió generacional, vaig anar a un lloc on molts de vosaltres possiblement heu passat, que en aquella època en deien IES, Institut d'Ensenyament Secundari, concretament; això era a Terrassa i allà, em vaig trobar, a diferència d'avui, que la vostra mitjana d'edat aquí a la sala, si exceptuem la fila primera, deu ser de vint anys, dinou, va baixem-ho, ja veig que us faré vells, doncs 19. Doncs allà, tots en tenien 14, que podíeu haver estat vosaltres fa uns anys, però en fa més de quinze que això va passar. Doncs tots tenien 14 o 15 anys. Tots hem tingut catorze anys i quan ve un senyor al teu institut a explicar-te una conferència, tu saps l'interès que tenen tots aquells nois. Jo ho notava amb els ulls que es fixaven amb mi i més enllà fins i tot. Llavors jo allà vaig explicar això que us he explicat ara del doble sentit, de *la rosa y el clavel su majestad es coja*, i d'aquelles 300 animetes de 14 anys, una noia va riure, una. Que era una mitjana bastant baixa, a part dels profes, però bé, vaig dir: *continuarem*. I aleshores, vaig decidir explicar aquest altre de la Reina Maria Cristina. Primer de tot vaig pensar: *ostres, com els expliques ara qui era la Reina Maria Cristina?* Però se'm va acudir de dir: *escolteu, una tipa, que va arribar a ser tan, tan, tan important en la societat de la seva època, que li han dedicat una parada de metro a la línia verda*. Això els va impressionar molt i

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

Llavors ja els vaig tenir a favor, receptius. Llavors vaig agafar i vaig dir: doncs *bé, la Reina Maria Cristina* després d'un sopar festiu a Barcelona, va provocar aquest poema:

Anit, en el sopar del Ritz,

la Reina no duia ni mantell ni corona.

Però portava mantellina,

i que n'estava de mona!

Zero, ni la noia del primer riure, tampoc. Zero, zero. Clar, jo el primer que vaig pensar va ser: *osti, aquesta generació com puja, no? Aquests no beuen. Són la generació abstèmia, la generació Trinaranjus, Cacaolat...* Però tal com ho deia vaig pensar: *no deu ser això!* De manera que vaig pensar: *calla, pregunta!* Que és el que s'ha de fer en aquests casos. Vaig demanar: *algú sap què vol dir agafar una Mona?* Silenci sepulcral, zero, no ho sabien. Vaig dir: *escolteu, si mai veieu algú pel carrer que va una mica perjudicat, fent esses, o que ha begut, com en dieu?* Llavors allà van sortir 100 maneres de dir-ne, vaig veure que eren uns experts en la matèria. Però bàsicament era *taja*, que va *taja*. Llavors hi havia una variant que era *to taja*, que és més, ja de quatre grapes, per terra. Llavors n'hi havia una altra que deia: *que porta un pet*. Un que em va ofendre a mi, perquè jo havia estudiat piano: *que porta una merda com un piano*. Inclús un, que va dir que era de Vic, va dir: *no, que porta un tauló*. I dic: *un tauló?* I diu: *sí, perquè com que pesa, vas fent esses*. En definitiva, hi havia gran varietat per la cosa etílica. Tothom sabia com dir-li però ningú no sabia què volia dir agafar una mona, que era el que jo en deia quan tenia la seva edat. No que jo les agafés, però ho deia. De manera que vaig arribar a dues conclusions en aquell moment. Una d'àmbit general, d'un interès teòric; i una altra d'àmbit particular, molt més important. La d'àmbit general era dir: *la llengua és un ésser viu que evoluciona constantment, i per traduir-lo, l'has de comprendre*. I la d'àmbit privat, que era molt més important era dir: *Màrius, t'estàs fent gran, ja no saben què vol dir agafar una mona*. Aquí, jo vaig decidir no posar-m'hi pedres al fetge, que amb la qüestió alcohòlica s'ha de cuidar sempre, el fetge, i vaig continuar. Però vet aquí que al cap de 15 dies, i és per això que he volgut acabar amb aquest exemple, era a la Seu d'Urgell, i estava fent una conferència en una biblioteca petitona, d'allò que fan ara, pedra i vidre. I el públic, a diferència d'aquí, que hem quedat que l'edat mitjana és de 19 anys o del IES aquell de Terrassa, que era de 14. Allà a la Seu d'Urgell, l'edat mitjana del meu públic era de 87, 88 anys i tot dones. Que jo el primer que vaig pensar és: *aquí els tios*

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

*estan jugant a cartes o al forat. I sí, estaven al forat perquè era el grup de vídues de la Seu d'Urgell. Bé, era en aquella generació que morien primers els homes. Detecto alegria femenina aquí a la sala. Ara amb la igualtat morirem junts, també. La qüestió és que amb aquelles dones vaig pensar: carai, aquí sí que hi ha experiència acumulada com a mínim, aquestes sí que ho entendran. Els hi vaig explicar la rosa y el clavel i se'l sabien tot. I en català, a llavors quan vaig anar a pensar amb la Maria Cristina, vaig pensar: amb aquestes, el truc de la parada de metro no funciona, perquè estan lluny i no el deuen agafar, però no val caldre, em van dir que ja la coneixien perquè era de la seva època. Aleshores, vaig agafar i vaig dir: molt bé. Vaig començar, explico el context, que és el que s'ha de fer per capturar un text, i aleshores, engego la quarteta i dic:*

Anit, en el sopar del Ritz,

la Reina no duia ni mantell ni corona.

Però portava mantellina...

I quan jo ja estava així, amb el dit enlaire, just abans de rematar la feina amb la mona, abans que jo digués res de la mona, totes aquelles dones es van fotre a riure com una sola dona. A cor què vols, que hauria dit mon àvia o que es partien la caixa, que diria la meva filla. Jo vaig pensar: *de què riuen? Si encara no ho he dit, si encara no he dir agafar una mona i ja estan rient. Vaig pensar: fenòmens paranormals? Què ha passat?* I vaig agafar una senyora de primera fila, li vaig demanar: *escolti, vostè de què riu concretament?* I em va mirar, amb una mirada que no he oblidat, perquè d'això fa 15 anys, com pensant: aquest xitxarel·lo, aquest iogurín. I em va dir: *escolti jove, que quan et diuen jove, malament, escolti jove, riem perquè portar una mantellina vol dir anar borratxa!* I allà, em vaig sentir jove. M'estava passant el mateix que a Terrassa m'havia passat amb agafar una mona, que ningú del meu públic m'entenia, i em temo que vosaltres tampoc no ho feu servir gaire. I que m'havia fet sentir tan vell, tot i que sóc un home absolutament pacífic, si hagués tingut una motoserra elèctrica hauria començat a tallar colls d'adolescents allà mateix. Doncs aquella senyora em veia a mi amb els mateixos ulls: *però com pot ser que no sàpigues que portar una mantellina vol dir anar borratxa?* És clar, una mantellina, per la gent que no estigui al cas, era un mocador translúcid, que es posaven les senyores, se la posaven als cabells per tapar-se els rínxols. No fos cas que en entrar a missa fossin una mica massa libidinoses ensenyant algun rínxol. Però ara, començant per Terrassa i potser vosaltres, hauria de fer un PowerPoint: *nois, this is a mantellina*, perquè ho poguéssiu entendre. Però té sentit lingüístic, una mantellina, com que era translúcid, te la imagines davant de la vista d'algú i ja

## Lliçó inaugural del curs 2013-2014

demostra que enterboleix la mirada, que és qualsevol llenguatge analògic que parla de l'etílica. Tots els derivats que hem anat creant, sempre tenen una base. Agafar una mona era pel caminar simiesc, el del tauló ja ens ho va explicar, un pedal, un pet... La *taja*, estic investigant encara, però ve de l'andalús, això és evident. Però hi ha diverses hipòtesis. Sobre *tajar*, o *tartaja*, vol dir que quequeges, parles tartamut. I *to taja* ja es veu que és una derivada. Però sigui com sigui, totes aquestes variants sempre tenen un sentit lingüístic, però el seu ús canvia en el temps. Per què? Perquè la llengua és un ésser viu que evoluciona. Com ho demostra aquesta quarteta feta fa 100 anys, amb tota la mala idea d'enfotre-se'n d'una Reina sense que es notés gaire, i que li deien borratxa dues vegades: que portava una mantellina i que anava molt mona.

Això ens ha de fer pensar dues coses amb les que acabarem. Primer, traduir és un procediment que és eventual, no definitiu. Per tant, la llengua, que és un ésser viu i que va evolucionant, va canviant els sentits, i té tot el sentit del món que cada generació agafi els clàssics i se'ls faci seus en el llenguatge de la seva època. És a dir, que es retradueixi, que es retradueixi l'Odissea d'Homer, que es retradueixi Shakespeare, que es retradueixi Ramon Llull a d'altres llengües, que tots els clàssics puguin ser portats a un llenguatge de la seva època. Això d'una banda. I la segona, i més important per a mi, no per l'àmbit de la traducció, sinó per a mi, va ser veure que hi ha una convenció sobre la correcció i la puresa de la llengua, i aquesta convenció sempre depèn dels ulls de qui la mira i de qui l'estableix, també dels ulls generacionals. Quan jo m'imaginava censurant aquells xavals de 14 any mentre pensava: *és que el món està a punt d'acabar, tot va malament, cada cop parlem pitjor*. Em vaig veure, jo mateix, vist amb aquests ulls de la senyora de 88 anys. I això, no em fa renunciar, en cap cas, a la correcció lingüística del llenguatge culte: del català culte, del castellà culte, de l'anglès culte, de l'estàndard, del que vulgueu. Jo sóc fill de la meva època i cadascú de la seva. Per tant, no hem de renunciar mai a aquesta correcció, no hem de renunciar mai a aquesta capacitat normativa de la llengua. Però no n'hem de fer una Bíblia de fanàtics. La llengua és una pel·lícula, que va passant, i les fotos fixes de cada moment són fotogrames d'aquesta pel·lícula. La llengua evolucionarà. La llengua ha evolucionat. Nosaltres parlem català, d'altres castellà, d'altres francès... abans parlaven llatí. Ves a saber al segle XXIII quina llengua parlaran, si és que encara parlen alguna cosa.

Per tant, un punt de distància, un pas enrere és molt bo per trencar els nostres prejudicis. I en aquest sentit, el meu únic consell és el plaer. El joc i el plaer. Aproximar-se a la llengua com a *verbívor* vol dir gaudir-ne, de qualsevol llengua. En primer lloc gaudir-ne, observar-ne les seves capacitats expressives, les seves possibilitats plàstiques, informatives, de tot ordre. Gaudir-ne, fer-la teva,



## **Lliçó inaugural del curs 2013-2014**

interioritzar-la. Fer que formi part del teu paisatge i dels teus interessos i a partir d'aquí, òbviament, interioritzar-ne una normativa, que ha d'estar regida per la racionalitat i que pot canviar, igual com les lleis poden canviar. Moltes gràcies universitaris.